

До спеціалізованої вченої ради Д 11.051.12 в
Донецькому національному університеті
імені Василя Стуса

ВІДГУК

**опонента – доктора юридичних наук, професора
Кучука Андрія Миколайовича – на дисертацію Нікітенко Лілії
Олександрівни на тему «Теоретико-правові засади партисипативної
демократії: сучасний концепт», поданої на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія
держави і права; історія політичних і правових учень**

Актуальність обраної теми дисертації. Обрана Лілією Олександрівною Нікітенко тема дисертаційного дослідження є надзвичайно актуальною, що обумовлено стрімким розвитком демократичних процесів у світі, поширенням цифрових інструментів взаємодії громадян із владою та необхідністю модернізації класичних форм народовладдя. Партисипативна демократія як правове явище останніми роками активно інтегрується у політико-правові практики багатьох держав, водночас залишаючись концептуально недостатньо опрацьованою в національній юридичній науці. Відсутність узгодженої доктринальної моделі партисипативної демократії, недосконалість нормативно-правового забезпечення механізмів громадянської участі, а також загострення проблем довіри до представницьких органів влади обумовлюють теоретичну та практичну важливість дослідження.

Особливої ваги тема дисертації набуває в умовах повномасштабної війни в Україні, яка кардинально трансформує суспільно-політичний ландшафт як усередині країни, так і на міжнародному рівні. Війна не лише ставить перед державою питання виживання та безпеки, а й актуалізує потребу в посиленні горизонтальних зв'язків між громадянами та державою, у зміцненні довіри до інституцій, у формуванні нових моделей публічної участі. Громадянська активність, волонтерські ініціативи,

мобілізація суспільного потенціалу в умовах загрози стали потужним виявом партисипативної демократії на практиці. Саме це підтверджує, що сучасне осмислення механізмів та правових основ участі громадян є не лише науковим завданням, а й нагальною вимогою часу.

З іншого боку, події в Україні мають потужний резонанс у світі, змушуючи переосмислювати базові засади демократичного врядування, ролі громадян у кризових умовах, потенціал партисипації для підтримки легітимності державної влади. Досвід українського суспільства стає джерелом нових ідей і моделей для глобального співтовариства. У цьому контексті дослідження Лілії Олександрівни Нікітенко є вагомим внеском у розвиток не лише національної, а й міжнародної демократичної теорії.

Дисертація є своєчасною і відповідає стратегічним завданням держави, спрямованим на забезпечення відкритого врядування, формування інклюзивного демократичного середовища, зміцнення соціального діалогу та розбудову ефективного громадянського суспільства. Авторка чітко визначає предмет дослідження – теоретико-правові засади партисипативної демократії – та розглядає їх у широкому контексті: як у міждисциплінарному, так і в чисто юридичному вимірі. Це свідчить про комплексний науковий підхід та глибину концептуального осмислення проблематики.

Актуальність теми зумовлена необхідністю глибшого теоретичного переосмислення феномену партисипативної демократії як складного багатовимірного явища, що поєднує в собі як політичну і соціальну складові, так і нормативно-ціннісну правову природу. Йдеться про потребу у ґрунтовному дослідженні її аксіологічного підґрунтя, основоположних функцій, засадничих принципів, правових механізмів реалізації та джерел її правового регулювання в сучасній державі. У цьому контексті особливої уваги потребує осмислення партисипативної демократії як системоутворювального елементу сучасної демократичної правової держави, здатного забезпечити не лише формальну участь громадян у публічному управлінні, а й реальний вплив на ухвалення владних рішень.

Ураховуючи означене, слід погодитись з тим, що обрана тема дисертаційного дослідження «Теоретико-правові засади партисипативної демократії: сучасний концепт» є актуальною, теоретично значущою, соціально вмотивованою та науково перспективною, особливо в контексті українських та глобальних викликів сьогодення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідної діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса МОН України в рамках тем: «Розвиток правової системи України: стан та перспективи» (державний реєстраційний номер 0112U002868), «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи» (державний реєстраційний номер 0118U003140), тем кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права: «Правові механізми забезпечення, охорони і захисту прав людини» (державний реєстраційний номер 0122U002369), «Права людини в умовах воєнного стану: реалізація, гарантії та захист» (державний реєстраційний номер 0124U004605), в межах яких дисертанткою проведено дослідження та запропоновано стратегічні напрями розвитку партисипативної демократії в Україні.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Структура дисертації логічно вибудована відповідно до поставлених мети та завдань. Дослідження містить вступ, чотири розділи, що поділяються на дванадцять підрозділів, висновки, список використаних джерел (464 найменування) та додатки. Загальний обсяг становить 483 сторінки, з яких основна частина охоплює 401 сторінку. Такий масштаб свідчить про значну проведену роботу та високий рівень опрацювання джерельної бази, яка включає наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, нормативно-правові акти, аналітичні документи міжнародних організацій, рішення судів та результати соціологічних опитувань.

Високу ступінь обґрунтованості отриманих результатів забезпечує наявність ґрунтовної емпіричної основи дослідження. Авторкою

використано рішення національних судів та Європейського суду з прав людини, що стосуються реалізації політичних прав, а також приклади судової практики з питань участі громадян у врядуванні. Хоча не всі судові акти можливо включити до списку джерел, їхнє використання в аналітичному викладі є доречним та методологічно виправданим.

У процесі дослідження авторка опрацювала значну кількість наукової літератури. Використано праці авторитетних представників правової науки, що репрезентують різні наукові школи, а також праці зарубіжних дослідників, які зробили вагомий внесок у концептуалізацію ідеї партисипації.

У вступі до дисертації коректно окреслено актуальність теми, мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, методологічні засади, новизну, теоретичне й практичне значення, а також форми апробації результатів. Ці елементи узгоджені з чинними вимогами до докторських досліджень та створюють передумови для всебічного розкриття наукової проблеми.

Перший розділ присвячено методологічному та історико-правовому підґрунтю дослідження. У ньому авторка послідовно розкриває еволюцію ідей партисипативної демократії, демонструє обізнаність із традиціями політико-правової думки та сучасними науковими підходами. Обґрунтована класифікація концепцій участі громадян свідчить про високий рівень теоретичної рефлексії.

Другий розділ становить концептуальну основу дослідження. У ньому аргументовано авторське бачення сутності партисипативної демократії як правового режиму та специфічної моделі врядування, відмінної від представницької, прямої та деліберативної демократії. Авторка формулює власні підходи до розуміння співвідношення цих форм народовладдя, що становить самостійну наукову цінність.

У третьому розділі здійснено аналіз міжнародно-правових стандартів та національного законодавства України щодо участі громадян у процесах ухвалення рішень. Ретельно охарактеризовано джерела права, зокрема конституційні норми, профільні закони, підзаконні акти, а також практику Конституційного Суду України. Важливим і переконливим є порівняльно-

правовий аналіз зарубіжного досвіду, зокрема моделей участі, що функціонують у Великій Британії, США, Канаді, Франції, Швейцарії тощо.

Четвертий розділ спрямований на висвітлення викликів та перспектив реалізації партисипативної демократії, зокрема в умовах цифровізації. Проаналізовано інструменти електронної демократії, ризики нерівного доступу до ресурсів участі, проблематику популізму та маніпуляцій, що формує цілісне бачення сучасних загроз і потенціалу інституцій партисипації.

Загалом структура та логіка викладення матеріалу забезпечують системність, послідовність і доказовість авторської концепції. Достовірність наукових положень підтверджується комплексним використанням сучасного методологічного інструментарію: герменевтики, аксіології, структурно-функціонального та інституціонального аналізу, що відповідає предмету дослідження.

Авторка аргументовано відстоює власну позицію, вступає в наукову дискусію, критично оцінює альтернативні підходи, при цьому дотримуючись толерантності та академічної доброчесності.

Висунуті положення й рекомендації мають як теоретичну, так і прикладну цінність, а також можуть бути використані в освітньому процесі, науковій та правотворчій діяльності. Таким чином, можна зробити висновок, що наукові результати є обґрунтованими, логічно послідовними та належно верифікованими.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна дисертації полягає у розробці авторської цілісної теоретико-правової концепції партисипативної демократії як складного, багатовимірного правового феномену. Уперше на загальнотеоретичному рівні сформульовано доктринальне визначення поняття «партисипативна демократія», розкрито її сутність, структуру, функції, принципи та співвідношення з суміжними правовими категоріями.

Авторка обґрунтовує доцільність і необхідність визнання партисипативної демократії як самостійної форми демократії, що не лише

доповнює представницьку модель, а й істотно впливає на її трансформацію.

Важливим досягненням є глибоке філософсько-правове осмислення феномену громадянської участі, яка розглядається як ключовий елемент правової комунікації у демократичному суспільстві. Авторка виокремлює фундаментальні цінності, що лежать в основі партисипативної демократії: солідарність, відповідальність, правова свідомість, прозорість, інклюзивність.

Суттєвими є запропоновані концептуальні новації, зокрема: ідея створення Національної концепції розвитку партисипативної демократії; запровадження моделі партисипативного бюджету як обов'язкового елементу місцевого самоврядування; розроблення проекту Кодексу громадянської участі. Значну увагу приділено цифровим формам участі, з урахуванням потреби адаптації інструментів е-демократії до умов вітчизняного правового середовища.

Особливе місце в дисертації займає системний виклад ключових положень щодо:

- концептуалізації партисипативної демократії як правового явища, що включає: формалізацію її сутнісних ознак; обґрунтування її автономності від прямої та представницької демократії; виокремлення правових, соціальних та філософських підстав її функціонування; структурування форм реалізації як механізмів громадянської участі у правотворенні та ухваленні рішень; визначення її значущості для трансформації сучасної моделі народовладдя та оновлення методології юридичної науки (С. 112-118);

- ролі партисипативної демократії у різних філософсько-правових вимірах: *онтологічному* – як форми народовладдя, заснованої на громадянській участі; *ціннісному* – як втілення базових демократичних цінностей (свободи, рівності, солідарності, відповідальності тощо); *феноменологічному* – як суб'єктивно пережитого досвіду взаємодії громадян із державою через різноманітні форми участі; *антропологічному*

– як способу залучення людини до процесів правотворення та правозастосування; *цивілізаційному* – як індикатора демократичного розвитку суспільства (С. 175-177);

– стратегічних напрямів розвитку партисипативної демократії, зокрема: 1) *просування людиноцентризму як базової цінності партисипативної демократії* шляхом запобігання будь-яким формам дискримінації, підтримки середнього класу та протидії корупції; 2) *формування активної громадянської позиції* через розвиток правової освіти і медіаграмотності, просування культури демократичного консенсусу та подолання абсентеїзму; 3) *зміцнення місцевого самоврядування як основи громадянської участі* шляхом удосконалення муніципального законодавства та запровадження цільових державних просвітницьких програм щодо реформи децентралізації; 4) *удосконалення правового регулювання інструментів партисипативної демократії* шляхом ухвалення спеціальних законів про місцевий референдум, загальні збори громадян, місцеві ініціативи, громадські слухання, партисипативний бюджет тощо або єдиного кодифікованого акту (Кодексу громадянської участі) та статутів територіальних громад із закріпленням поняття «партисипативна демократія» і механізмів її реалізації; 5) *розвиток цифрової партисипації*, що охоплює нормативне врегулювання механізмів е-голосування та політичного онлайн-краудсорсингу, впровадження блокчейн та штучного інтелекту в демократичні процеси (в місцевих Концепціях цифрової партисипації) та створення спеціалізованих міжнародних організацій; 6) *імплементацію міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду громадянської участі* через дотримання вже ратифікованих міжнародних актів, ратифікацію Європейської хартії урбанізму (1993), а також адаптацію кращих зарубіжних практик, зокрема у галузі просвітництва (Австралія, Канада, Норвегія, Франція), прозорості влади (США), децентралізації (Данія, Італія, Німеччина), референдумів (Швейцарія), медіаграмотності (Фінляндія), боротьби з абсентеїзмом

(Бельгія, Греція, Італія, Сполучене Королівство) та цифрової участі (Естонія, Ісландія, Канада, Швеція) тощо (С. 380-403).

Дисертація також містить низку інших положень, які мають як теоретичне, так і прикладне значення для подальших наукових досліджень. Практичне значення підтверджується можливістю застосування її результатів у нормотворчій діяльності, у роботі органів державної влади та місцевого самоврядування.

У процесі виконання дослідження авторка повною мірою реалізувала поставлену мету, що набула завершеного вигляду через системне вирішення наукових завдань, сформульованих у вступі дисертації.

Наукова і практична цінність дисертації полягає у тому, що сформульовані у дослідженні теоретичні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані у правотворчій діяльності, сфері правозастосування, науково-дослідницькій діяльності та освітньому процесі.

З позитивної сторони слід вказати на впровадження основних результатів проведеного дисертаційного дослідження у ряд сфер, що безпосередньо підтверджує практичну значущість цих результатів. Так, у додатках до дисертації міститься низка актів впровадження:

- довідка про впровадження у навчальний процес Донецького національного університету імені Василя Стуса;
- довідка про впровадження у діяльності Освітньої Академії «UAdvise»;
- довідка про впровадження у діяльності Установи «Агенція регіонального розвитку Вінницької області».

Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових фахових виданнях. Заслуговує уваги та позитивно впливає на оцінку дисертаційної роботи належний рівень апробації її результатів. Наукові положення, висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані в результаті проведеного дослідження, мають теоретичне та практичне значення та достатньо повно викладені в опублікованих працях, відповідно

до чинних вимог. Основні результати наукового дослідження висвітлено у 39 публікаціях, серед яких 27 наукових статей, з яких 21 стаття опублікована у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 6 статей – у наукових періодичних виданнях інших держав, у тому числі 3 наукові статті – у закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus; 1 розділ у колективній монографії; 11 тез доповідей на науково-практичних конференціях. Анотація відповідає змісту дисертації та повністю відображає основні її положення і результати дослідження.

Дотримання академічної доброчесності. Дисертація Лілії Олександрівни Нікітенко містить результати власних досліджень. Використовуючи тези, ідеї інших авторів, дисертантка оформлює відповідне посилання. Можна констатувати дотримання дисертанткою академічної доброчесності.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Загалом позитивно оцінюючи зміст, структуру і науковий рівень дисертаційного дослідження Лілії Олександрівни Нікітенко, слід звернути увагу на низку положень, які можуть бути предметом наукової дискусії та потребують подальшого уточнення або глибшого опрацювання:

1. Недостатній аналіз впливу новітніх викликів на розвиток партисипативної демократії.

У вступі та загальнотеоретичних засадах дисертації актуальність теми в цілому обґрунтована. Водночас недостатньо висвітлено питання впливу новітніх глобальних і національних викликів – таких як збройна агресія проти України, функціонування надзвичайних правових режимів, політична нестабільність тощо. Ці фактори істотно впливають на реалізацію механізмів громадянської участі, модифікують баланс між правами та безпекою, а отже, потребують глибшого наукового осмислення. Без урахування цих обставин дослідження ризикує залишитися переважно концептуальним і частково відірваним від актуального контексту трансформації національної правової системи.

2. Обмежений розгляд взаємозв'язку партисипативної демократії з правовою культурою громадян та правовою освітою.

Партисипативна демократія передбачає активну участь громадян у процесах ухвалення рішень. Однак рівень такої участі безпосередньо залежить від рівня правової культури, сформованості правосвідомості та базової правової грамотності населення. У дисертації ці аспекти зачіпаються фрагментарно і не отримують належного аналітичного навантаження. Було б доцільно глибше висвітлити роль правової освіти, інституцій громадянського просвітництва, а також формування демократичної культури участі як фундаменту ефективного функціонування моделей партисипативного врядування.

3. Порівняльний аналіз партисипативної та деліберативної демократії потребує розширення.

Хоча авторка і проводить порівняння між партисипативною та деліберативною демократією, відповідний аналіз виглядає дещо обмеженим і не охоплює всі аспекти їхнього методологічного та практичного розмежування (С. 133-134). Зокрема, потребує уточнення питання щодо механізмів досягнення легітимності публічних рішень: якщо партисипативна модель акцентує на кількісній участі, то деліберативна – на якості дискурсу та обґрунтованості ухвалених рішень. Розширення цієї частини дозволило б поглибити теоретичне підґрунтя дослідження і уникнути можливих термінологічних або концептуальних зміщень.

4. Багато наукових публікацій за темою дисертаційного дослідження виконані у співавторстві, при цьому вказано особистий внесок дисертантки у підготовку кожної з робіт, що відповідає вимогам академічної доброчесності. З одного боку, це свідчить про її активну інтегрованість у наукову спільноту, участь у колективних міжвідомчих дослідженнях, залученість до сучасного наукового дискурсу та здатність ефективно взаємодіяти з іншими дослідниками. Така наукова співпраця є характерною рисою розвитку правової науки у ХХІ столітті, особливо у сфері міжгалузевих та інтердисциплінарних досліджень, до яких безперечно належить і тематика партисипативної демократії.

Водночас, певну складність для експертного оцінювання рівня самостійності виконання дисертаційної роботи становить той факт, що суттєва частина результатів апробована у колективних публікаціях. Незважаючи на надану інформацію про особисту участь, об'єктивно складно чітко відокремити, які саме теоретичні положення, концептуальні ідеї або емпіричні узагальнення є результатом виключно індивідуальної наукової діяльності дисертантки. Це не є критичним недоліком, однак заслуговує на увагу як аспект, що потребує детальнішого пояснення під час прилюдного захисту.

Зазначені зауваження мають переважно дискусійний характер і не знижують загальної наукової цінності дисертаційної роботи. Навпаки, вони вказують на перспективи подальших досліджень у межах запропонованої авторкою наукової парадигми. Здійснений Лілією Олександрівною Нікітенко ґрунтовний теоретико-правовий аналіз, концептуальна новизна положень і комплексний підхід до розробки категоріального апарату партисипативної демократії безумовно заслуговують на високу оцінку й підтримку наукової спільноти.

Висновок. Дисертація Нікітенко Лілії Олександрівни на тему «Теоретико-правові засади партисипативної демократії: сучасний концепт» є результатом багаторічної глибокої наукової праці, що вирізняється масштабністю, оригінальністю, науковою добросовісністю, обґрунтованістю теоретичних положень і практичних рекомендацій. Робота має високу наукову та суспільну значущість, оскільки відкриває нові напрями в теорії демократії та конституціоналізму, сприяє розвитку громадянської культури та правової держави в Україні.

Результати дослідження апробовані в 39 наукових публікаціях, з яких частина опублікована у фахових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних Scopus та Web of Science, що підтверджує визнання наукової вагомості та актуальності висновків дисертації у вітчизняному та міжнародному академічному просторі.

Дисертація містить раніше не захищені наукові положення та отримані особисто автором нові науково обґрунтовані результати у сфері

правничої науки, які у сукупності вирішують важливе науково-прикладне завдання. Дослідження має наукову цінність і позитивне значення для подальшого розвитку юриспруденції.

Дисертаційна робота Нікітенко Лілії Олександрівни «Теоретико-правові засади партисипативної демократії: сучасний концепт» відповідає вимогам, встановленим до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Порядком присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №1197 від 17.11.2021 р., а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

професор кафедри права
та публічного управління
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка,
доктор юридичних наук, професор

Андрій КУЧУК

